

MONUMENT EPIGRAFIC INEDIT DE LA HISTRIA

de ALEXANDRU AVRAM și MIHAELA MARCU

Un bloc de marmură descoperit în campania din 1994 în zona sacră a Histriei poartă două inscripții. Monumentul fusese la origine o bază onorifică (poate de statuie) pentru un binefăcător, εὐεργέτης (fața A, sfârșitul sec. II–începutul sec. I a.Chr.). Distrus între timp, blocul a fost reprelucrat în epoca lui Hadrian, când pe o altă latură (fața B) a fost gravat un catalog al preoților lui Dionysos Karpophoros (cf. ISM I, 198, 203–206 și 222), datat prin eponimia divină a lui Zeus. Doi din cei trei preoți erau deja cunoscuți din inscripțiile ISM I, 57 și 193.

Săpăturile întreprinse în 1994 în zona sacră a Histriei, mai exact într-un cartier de locuințe din epoca romano-bizantină, care suprapune ruinele vechiului *temenos* din perioada greacă¹, au condus, între altele, la identificarea unei *insula* compuse din câteva edificii și delimitate pe cele patru laturi ale sale de străzi. Descoperirile acumulate de-a lungul campaniilor anterioare indică pentru această *insula* o dată situată în prima jumătate a sec. VI p.Chr. În structura zidurilor și a străzilor au fost adesea descoperite blocuri prelucrate, ba chiar și fragmente arhitectonice și sculpturale provenind din monumente mai vechi și reutilizate ca piatră de construcție pentru amenajarea edificiilor târzii. Pavajul străzilor este compus cu precădere din dale de șist, dar și din pietre de calcar sau de marmură, în mare parte reutilizate. Acesta este și cazul unui bloc de marmură amplasat în pavajul străzii exact în dreptul colțului de SE al *insulei*. La nivelul pavajului, în momentul cercetării străzii, era vizibilă numai una din fețele sale, care se prezenta sub forma unei stele cu fronton și acrotere purtând o inscripție dispusă pe opt rânduri. Starea de conservare era atât de satisfăcătoare, iar poziția de expunere a câmpului inscripției atât de favorabilă, încât am fost în măsură să citim textul chiar înainte de extragerea blocului din pavaj. Se părea că am fi avut a face cu o placă de mică grosime; abia după ce am fotografiat monumentul în poziția sa *in situ* și am încercat să-l degajăm am avut surpriza să constatăm că, în ciuda aparențelor, era vorba de un bloc de mari dimensiuni. Mai mult decât atât, una din fețele sale, încă invizibilă în timpul săpăturii, purta, la rândul ei, o altă inscripție.

La origine, monumentul respectiv fusese conceput ca o bază, probabil pentru o statuie. Din baza originară nu s-a păstrat decât jumătatea din dreapta, ușor vătămată sus și jos (dimensiunile actuale: î. = 32 cm; lat. = 55 cm; gros. = 27 cm). Inscripția gravată pe bază (în continuare, fața A) est dispusă aproape στοιχηδόν pe trei rânduri. Restituirea parțială a textului lasă să se înțeleagă că rândurile, de o lungime din ce în ce mai mică de sus în jos, erau judicios

¹ Săpăturile din acest sector au fost executate începând cu anul 1990 de Alexandru Avram, Konrad Zimmermann, Monica Mărgineanu Cârstoiu și Emilian Teleagă, asistați în ultimele campanii de studenții (acum absolvenți) Mihaela Marcu și Iulian Bârzescu, și vor face în curând obiectul unei publicații arheologice detaliate.

centrate. Litercele (î. = 1,5 cm), adânc săpate și elegant gravate, par să indice o dată spre sfârșitul secolului al II-lea sau începutul secolului I a.Chr. (fig. 1 a). Citim:

[- - - - -] ΤΩΝ ἡ βουλή και ὁ δῆμος
 [τὸν δεῖνα] Θεογνήτου
 [τὸν εὐεργ]γέτην

Avem deci a face cu un nou monument onorific consacrat unui binefăcător. Până acum nu cunoaștem la Histria decât două inscripții cu formular asemănător, databile în sec. III (ISM I, 70), respectiv II a.Chr. (ISM I, 71), numărul acestora trebuie să fi fost însă mult mai mare.

Numele Θεόγνητος, pe care îl poartă tatăl titularului, este foarte frecvent la Histria în epoca elenistică, ceea ce face ca orice anchetă prosopografică, condusă cu gândul de a identifica personajul cu vreunul din binefăcătorii poporului histrian în jurul anului 100 a.Chr., să se aventureze pe un teren nesigur. Cu toate acestea, decretul cvasicontemporan votat de νέοι în cinstea unui fiu al lui Θεόγνητος, gimnaziarh (ISM I, 59), care prevede, între altele, *expressis uerbis*, să i se ridice beneficiarului o statuie în gimnaziu², pare să sugereze că ar fi vorba de aceeași persoană. Chiar și în aceste condiții însă, noul monument nu ar fi unul și același cu cel menționat pentru statuia de bronz din decretul aici amintit, ci baza (unei alte statui?) amplasată în temeiul unui decret promulgat de Sfatul și Poporul histrian³.

În mod sigur abia după ce baza consacrată fiului lui Theognetos a fost distrusă și redusă la cca jumătate din dimensiunile sale originare, partea conservată a fost reutilizată și prelucrată în vederea gravării unei noi inscripții. Putem afirma acest lucru întemeiați pe observația că amenajarea câmpului noii inscripții folosește exclusiv partea posterioară (în continuare, fața B) rămasă disponibilă după distrugerea blocului. În raport cu inscripția inițială, cele opt rânduri foarte scurte ale noului text sunt dispuse paralel cu înălțimea vechii baze. În locul unde baza se spărsese lapicidul a realizat un fronton cu acrotere mici, ceea ce a conferit acestei fețe aspectul unei „stele” a cărei impresionantă grosime reprezenta, de fapt, înălțimea inițială a bazei (fig. 1 b). Caracterele paleografice datează noul text în epoca Antoninilor. Citim:

Ἄγαθῆι τύχηι·
 Ἐπὶ ἰέρῳ Διὸς

² R. 12 și urm.: ἐπηνῆσθαι μὲν ἐπὶ [τούτοις - - - - -] Θεογνήτου και στεφανοῦ[σθαι αὐτὸν κατ' ἐνα]υτὸν ἐπὶ τοῦ γλυκισμοῦ χρυσῶι σ[τεφάνωι ἐν τ]ῆι τῶν Ἑρμαίων ἡμέρῃ φιλοτιμίας και εὐ[νοίας τῆς] εἰς ἑαυτοῦς· σταθῆναι δὲ αὐτοῦ και εἰκόν[α χαλ]κῆν ἐν τῶι γυμνασίωι κτλ.

³ După cum se știe, în cetatea greacă era o obișnuință ca decretule inițiate de φυλαί, asociații cultuale, colegii, efebi, νέοι etc. să fie promulgate după ce titularul în cauză obținuse deja onoruri din partea instanțelor politice (Sfat și Adunare).

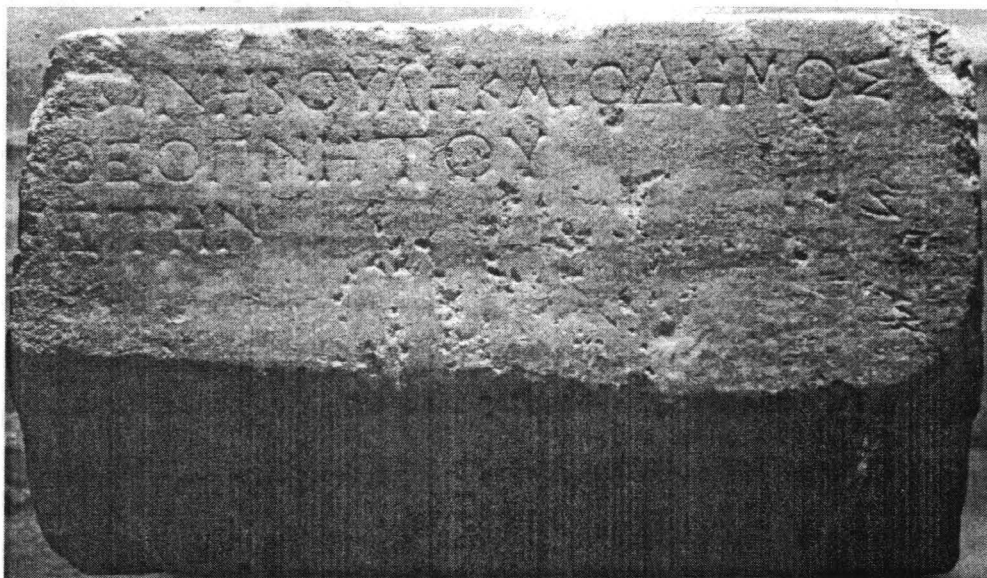

Fig. 1. Histria. Bloc de marmură descoperit în zona sacră în 1994. a Fața A: bază cu inscripție pentru un binefăcător (sfârșitul sec. II-începutul sec. I a.Chr.); b Fața B: catalog al preoților lui Dionysos *Karpophoros* (epoca lui Hadrian).

- τὸ ε' Διονύσου Καρ-
 4 ποφόρου ἱερεῖς
 Ἑκαταῖος Εὐξενί-
 δου, Ἑστιαῖος Δ[ί]-
 ωνος, Κλειτοφῶ[ν]
 8 Διονυσίου.

Traducere:

«Într-un ceas bun. În anul celui de al cincilea sacerdoțiu al lui Zeus, preoții lui Dionysos, Dătătorul-de-roadă: Hekataios, fiul lui Euxenides; Hestiaios, fiul lui Dion; Kleitophon, fiul lui Dionysios.»

Este vorba, evident, de un nou document referitor la preoții lui Dionysos *Karpophoros*, care se adaugă celor cinci deja cunoscute până acum: ISM I, 198, 203–206. Remarcăm însă că în celelalte cataloage de acest gen conservate într-un mod satisfăcător (ISM I, 198, 204) se menționează patru nume, în vreme ce noua inscripție nu cuprinde decât trei. Toate documentele sunt de epocă imperială; de altfel, pentru Dionysos nu există încă la Histria nici o mărturie explicită cu privire la cultul său în epoca preromană.

Deși modest în sine, acest nou monument este în măsură să trezească un anumit interes, iar aceasta din cel puțin două motive. În primul rând, se cuvine a sublinia eponimia divină care datează documentul. Este vorba de Zeus, care deține eponimia pentru a cincia oară⁴, situație pentru care inscripțiile de la Histria oferă paralele atât în epoca elenistică (ISM I, 63), cât și în epoca imperială (sec. III p.Chr.): ISM I, 142 (ἱερωμένων Διοσκόρων τὸ δ') și 222. În legătură cu această din urmă inscripție – gravată într-un medalion din care nu se mai păstrează decât partea superioară a câmpului inscripției delimitat de o ogivă în relief (fig. 2) – credem că dispunerea literelor și amplexarea lacunelor invită, pentru primele rânduri, mai degrabă la restituția

Ἄγαθῆι τύ[χηι]
 ἐπὶ ἱέρειω Διὸς Π[ολιέως]
 [τὸ ιγ' οἱ ἱερεῖς θεοῦ μ[εγάλου - -]

decât la soluția reținută în *corpus*:

Ἄγαθῆι τύ[χηι]
 ἐπὶ ἱέρειω Διὸς Π[ολιέως]
 [οὔ]τοι ἱερεῖς θεοῦ·

⁴ Despre eponimiile divine vezi în general L. Robert, *Hellenica* 2, 1946, p. 51–58; L. și J. Robert, *Journal des Savants*, 1976, p. 234–235, n. 328–329; iidem, *Fouilles d'Amyzon en Carie I. Exploration, histoire, monnaies et inscriptions*, Paris, 1983, p. 251.

Propunem această soluție, între altele, pentru că noul nostru document demonstrează că – atâta vreme cât eponimiile lui Zeus (Polieus) par să fi fost frecvente – se impunea specificarea ordinii. Din moment ce deja în epoca lui Hadrian Zeus deținea pentru cea de a cincia oară eponimia cetății, așa cum o demonstrează inscripția noastră, nu este imposibil ca, la data unui document din epoca Severilor, precum ISM I, 222, același zeu să fi fost eponim pentru a treisprezecea oară ($\iota\gamma' = 13$)⁵. Pe de altă parte, nu credem că preoții în cauză erau cei ai lui Zeus (am fi așteptat atunci mai degrabă oί $\iota\epsilon\rho\epsilon\iota\varsigma$ τοῦ $\theta\epsilon\omicron\upsilon$, înțelegând deci $\theta\epsilon\omicron\varsigma =$ Zeus), ci preoții „marelui zeu”, în cazul nostru Dionysos⁶, astfel că și acest document se adaugă seriei de *catalogi* menționându-i pe preoții fiului Semelei.

Fig. 2. Histria. Inscripția ISM I, 222 (epoca Severilor).

⁵ Vezi, de exemplu, la Odessos o inscripție din anul 221 p.Chr., unde un zeu ajunsese să dețină eponimatul pentru cea de a cincisprezecea oară: IGB I² 47 bis, r. 5: $\iota\epsilon\rho\omega\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\upsilon$ $\theta\epsilon\omicron\upsilon$ $\text{Μεγάλου Δερζελα τὸ πεντεκαίδέκατον}$.

⁶ La dreapta nu se mai vede decât un *apex* superior de la piciorul unei litere neidentificabile; nu este exclus – nici obligatoriu însă – un *my*. Cf., în acest caz, ca paralelă ISM I, 100, r. 4: [$\omicron\iota$ $\pi\epsilon$]οἰ τὸν μέγαν $\theta\epsilon\omicron\delta\omicron\nu$ Διόνυσου. O altă chestiune – de o amploare cu totul incompatibilă însă cu caracterul notei de față – ar privi eventualul raport între „marele zeu Dionysos” atestat în epoca imperială și încă enigmaticul $\theta\epsilon\omicron\varsigma$ Μέγας căruia un thasian îi consacră la Histria în sec. III a.Chr. un templu (ISM I, 145).

În altă ordine de idei, documentul ne dă posibilitatea de a progresa în cunoștințele noastre de prosopografie histriană în epoca Antoninilor. Doi dintre cei trei preoți menționați sunt cunoscuți grație altor inscripții. Hekataios, fiul lui Euxenides, este fără îndoială părintele Abei, beneficiara celebrului decret ISM I, 57⁷, datat, la rândul său, după autorul propunerii (Οὐλπιος Δημήτριος), același cu Μ. Οὐλπιος Δημήτριος, υἱὸς Ἀρτεμᾶ, membru al gerusiei înainte de 138. Ginerele lui Hekataios al lui Euxenides și soțul Abei – Herakon, fiul lui Aristomachos – este, la rândul-i, atestat ca membru al colegiului de preoți ai lui Dionysos *Karpophoros* de inscripția ISM I, 198.

Pe de altă parte, Hestiaios, fiul lui Dion, figurează printre fruntașii gerusiei histriene din 138⁸. După cum se știe, acest din urmă document cuprinde o listă de nume de persoane din mai multe generații; primele nume gravate desemnează persoane active într-o epocă mult mai timpurie decât afișarea efectivă a stelei în 138, în vreme ce ultimele nume au fost înscrise treptat după această dată. Un examen prosopografic recent a demonstrat că numele figurând pe coloana A (din stânga) de la r. 41 până la r. 100 au fost săpate în epoca lui Hadrian⁹. Hestiaios, fiul lui Dion, era deci membru al gerusiei în timpul domniei acestui împărat. Date fiind toate aceste conexiuni prosopografice însoțite de repere cronologice, noul nostru document poate fi datat în epoca lui Hadrian. El este deci anterior atât decretului în cinstea Abei, cât și listei de preoți ISM I, 198¹⁰.

Singurul nemenționat de alte documente din cei trei preoți rămâne Kleitophon, fiul lui Dionysios. În schimb, binecunoscuta listă a binefăcătorilor din φυλῆ [Βορέω]ν (ISM I, 191) „după cea de a doua întemeiere a cetății” (εὐεργέται μετὰ τὴν δευτέραν κτίσιν τῆς πόλεως), include un Διονύσιος Κλειτοφῶντος (r. II 8). Având în vedere atât regulile onomastice grecești, conform cărora fiul cel mai vârstnic purta de obicei numele bunicului său, cât și legăturile prosopografice stabilite cu diferite ocazii, mai ales de D. M. Pippidi, pe baza anumitor documente care perseverează în a repeta numele membrilor unui număr relativ restrâns de familii de notabili, ni se pare foarte probabil ca Dionysios, fiul lui Kleitophon, să fi fost fie tatăl, fie străbunicul lui Kleitophon, fiul lui Dionysios, din inscripția noastră. Așa cum am arătat, *floruit* celorlalți doi preoți poate fi datat în epoca lui Hadrian, ceea ce asigură poziția cronologică a inscripției noastre. Pe de altă parte, între lista binefăcătorilor din φυλῆ [Βορέω]ν, ISM I, 191, și lista membrilor gerusiei din 138, ISM I, 193, există un decalaj cronologic de câteva generații. În aceste condiții, am vedea în acel Dionysios, fiul lui Kleitophon, pe străbunicul lui Kleitophon, fiul lui Dionysios, din inscripția

⁷ R. 4 și urm.: ἐπειδὴ ἸΑβα Ἑκαταίου τοῦ Εὐξενίδου θυγάτηρ γυνὴ δὲ Ἡράκοντος Ἀριστομάχου κτλ.

⁸ ISM I, 193, r. A 47.

⁹ M. Musielak, în L. Mrozewicz, K. Ilski (ed.), *Prosopographica*, Poznań, 1993, p. 97–108 (mai ales p. 101–103).

¹⁰ În privința acestei din urmă inscripții, D. M. Pippidi ajunsese deja la o datare posterioară listei fruntașilor gerusiei din 138 întemeiat pe observația că unul din preoții lui Dionysos *Karpophoros* (Herakon, fiul lui Aristomachos – soțul Abei a lui Hekataios) era fiul lui Aristomachos al lui Herakon, membru al gerusiei în timpul lui Hadrian (ISM I, 193, r. A 45).

noastră, ceea ce ar sugera că lista binefăcătorilor „după cea de a doua întemeiere a cetății”, ISM I, 191, va fi fost redactată pe la sfârșitul domniei lui Augustus sau prin primii ani ai domniei lui Tiberiu¹¹.

Ținând cont de data sa relativ timpurie, inscripția de pe fața B a noului monument epigrafic pe care l-am prezentat este cel mai vechi document atestând cultul lui Dionysos *Karpophoros* la Histria.

MONUMENT ÉPIGRAPHIQUE INÉDIT D'HISTRIA

RÉSUMÉ

Un bloc de marbre découvert en 1994 dans le pavé d'une rue datable de la première moitié du VIe siècle ap. J.-C. pendant les fouilles poursuivies dans le quartier d'époque tardive qui recouvre l'ancien *téménos* d'Histria porte deux inscriptions.

Le monument a été à l'origine une base (de statue?) honorifique érigée vers la fin du IIe ou au début du Ier s. av. J.-C. pour un évergète local, fils d'un Théognètos (inscription face A, fig. 1/a). Il est bien possible qu'il s'agisse de la même personne que le titulaire du décret des *néoi*, ISM I, 59.

Après sa destruction, l'ancienne base – réduite à peu près à sa moitié – a été réutilisée: une de ses faces a été transformée en une stèle à fronton et acrotères (face B, fig. 1/b) sur laquelle on a gravé un catalogue des prêtres de Dionysos *Karpophoros* (cf. ISM I, 198, 203–206 et 222). Datée de l'éponymie divine de Zeus pour la cinquième fois (cf. ISM I, 222, ~ lecture corrigée: fig. 2), l'inscription mentionne trois prêtres, dont Ἐκαταῖος Εὐχενίδου est le père d'Aba (ISM I, 57), Ἐστιαῖος Δ[ί]ωνος est membre de la gérusie à l'époque d'Hadrien (ISM I, 193, l. A 47), alors que Κλειτοφῶ[ν] Διονυσίου pourrait être l'arrière-petit-fils d'un Διονύσιος Κλειτοφῶντος mentionné par ISM I, 191, l. II 8. Les connexions prosopographiques établies avec plusieurs inscriptions datent ce catalogue de l'époque d'Hadrien: il s'agit de la plus ancienne attestation du culte de Dionysos *Karpophoros* à Histria.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Histria. Bloc de marbre découvert dans la zone sacrée en 1994. a Face A: base à inscription pour un évergète (fin du IIe–début du Ier s. av. J.-C.); b Face B: catalogue des prêtres de Dionysos *Karpophoros* (époque d'Hadrien).

Fig. 2. Histria. Inscription ISM I, 222 (époque des Sévères).

¹¹ Alexandru Avram va reveni în curând asupra datei și a altor probleme legate de această importantă inscripție.